

Píše Hynek Janoušek

(E*forum, 05. 12. 2019)

V roce 2017 vyšlo druhé vydání málo známého filosofického díla **Anschauung und Begriff** dvou německy píšících autorů pražské moderny **Maxe Broda** (1884–1968) a **Felixe Weltsche** (1884–1964). Zatímco jméno Maxe Broda je obecně známé, jméno Felixe Weltsche bývá obvykle připomínáno pouze v souvislosti s Franzem Kafkou, s nímž se přátelil, anebo při výkladu o sionismu, mezi jehož čelné představitele spolu s Maxem Brodem a Hugo Bergmannem patřil. Proč přesně se Weltsch s Brodem do sepsání epistemologické práce pouštěli, není dnes již příliš zřejmé, ve svých dalších pracích se k ní již téměř nevraceli. Jako vnější motivace však asi sloužila špatná životní situace Felixe Weltsche, který doufal, že mu kniha kariéru pomůže (Carsten Schmidt: *Kafkas fast unbekannter Freund: das Leben und Werk von Felix Weltsch (1884–1964)*, Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2010, s. 116). Brod knihu ve svých vzpomínkách zmiňuje spíše okrajově a o jejím obsahu mnoho neříká. Nové vydání tedy umožňuje se s ní podrobněji obeznámit. Pokusme se její obsah a její kontext krátce nastínit.

Obecně se ví, že Brod, Kafka a Weltsch se živě zajímali o filosofii a že pražským specifickým jejich filosofickým zájmem byla filosofie Franze Brentana a jeho žáků. Ta měla v Praze kromě svého institucionálního zakotvení – dva následovníci Brentana, Anton Marty a Christian Ehrenfels, byli profesory Karlo-Ferdinandovy univerzity – i své vyjádření v pravidelných setkáních kroužku Brentanových přívrženců v pražské kavárně Louvre. Jakýmsi protipólem těchto setkání byly filosofické diskuse v salónu Berty Fantové, kde se četla díla Kanta či Hegela a kde vzbuzovaly zájem i myšlenky Rudolfa Steinera. Tito autoři byli pravověrnými Brentanovci (tj. A. Martym, O. Krausem, J. Eisenmeierem, E. Arlethem) považováni spíše za úpadkové či přímo za dekadentní. Pro Broda, Kafku a Weltsche ale bylo příznačné, že z počátku navštěvovali obě takto rozdílná prostředí. Od roku 1905, kdy došlo ke dramatické roztržce Broda s členy kroužku kavárny Louvre, už se nadále setkání „skalních“ brentanovců neúčastnili. S brentanovským myšlením však zůstali v přímém kontaktu. Brod a Weltsch diskutovali své teze s Ehrenfelsem, s nímž se přátelili a který také předložil knihu *Anschauung und Begriff* k diskusi ve svém semináři (Max Brod: *Život plný bojů*, přel. Bedřich Fučík. Praha: Mladá fronta, 1966, s. 146). V knize je také dobře patrný vliv tvarové psychologie, která Ehrenfelsův pojem tvarových kvalit přejala a samostatně rozpracovávala v teorii smyslového vnímání. I ta měla v Praze své zastoupení. Brod a Weltsch své ideje probírali s jejím čelním představitelem, pražským rodákem a dalším Ehrenfelsovým žákem, Maxem Wertheimerem, který do Prahy příležitostně zajížděl (Max Brod, cit. dílo, s. 88).

Přehlédneme-li technické diskuse knihy, ukáže se obraz pražské filosofické německojazyčné kultury počátku 20. století. Vlastním teoretickým východiskem knihy je nespekulativní deskriptivní psychologie brentanovského ražení, kterou oba autoři vstřebávali v rámci svých vysokoškolských studií od Martyho a Ehrenfelse. Ta je využita k tomu, aby k sobě vztáhla dva protikladné filosofické směry, které radikálnější brentanovci zavrhovali, o které se však Brod s Weltschem živě zajímali, a sice intuicionismus filosofe života, podle nějž nám pravý kontakt se jsoucím prostředkuje pouze bezprostřední nezacionalizovaná intuice jevící se skutečnosti, a neokantovský racionalismus, podle nějž se pravé poznání týká pouze pojmově uchopených a soudem systematizovaných jevů. Zatímco první přístup vidí v pojmovém poznání zkrslující konstrukce, které si k jevům přidáváme z praktické potřeby orientace, druhý vidí v předpojmové, smyslové stránce názoru slepý materiál, čekající na to, aby se mu dostalo významu. Řečenou zkratkou, Brod a Weltsch chtějí najít střední člen mezi Bergsonem a Cassirerem.

Jak intuicionisté, tak racionalisté podle Broda s Weltschem přehlížejí důležité náhledy týkající se základní povahy našeho vjemového a myšlenkového života. Principy spontánního utváření a formování vnímání ve „vyložené“ celky nejsou vůči vnímání vnější, jak se domnívali intuicionisté, nýbrž tvoří jeho podstatu, nejsou to však ani schémata racionalistů využívající diskurzivní pojmy k zákonitému spojení jevů v předměty a předmětné oblasti. Mezi názorem a čistým pojmem je kontinuální řada přechodů a kniha si klade za cíl tyto přechody analyzovat a vykázat v nich jistou invariantní strukturu. Brentanovský empirismus se zde projevuje v odmítnutí předem dané pojmové výbavy mysli – všechny naše pojmy vznikají duševním zpracováním původně názorného základu. Odtud se odvozuje i titul a podtitul knihy.

Na počátku duševního života nestojí podle autorů ani slepý názor čekající na pojmovou formu, ani soubor bezejmenných smyslových kvalit, které mají být spojeny asociací, nýbrž předpojmové a nerozčleněné smyslové pole. V tomto předchůdném celku dochází k neustálým variacím částí, přičemž invarianty a opakování téhož postupně vynášejí jisté partie názoru k uvědomění. K vyvstávání identity částí názoru přispívá intenzita smyslových jevů a (praktický) emocionální zájem, které některé smyslové fragmenty vyvolávají, celé pole je původně emočně laděné. Původní neurčitost („Verschwommenheit“) předchůdného pole je výsledkem nedostatečné rozlišovací schopnosti našich smyslů. Celkový názor tvoří matérii přirozeného „tetickeho“ soudu, díky čemuž získává vnější reality. Veškeré vnímání vůbec má podle Broda a Weltsche vůbec charakter souzení. Vyčleňující se části celkového názoru následně motivují své pojetí v subjekt-predikátových soudech, v nichž se utváří identita věci v rozmanitých určeních.

Proti neustálé diferenciaci a identifikaci částí v pozornosti jako původní tendenci názoru působí tendence ke splývání, „znepozornění“, zmatnění či prostupování představ. Tyto fenomény splývání se obvykle týkají představ majících nízkou intenzitu, malý kontrast, popřípadě částí, které nepřitahují naši pozornost anebo ji unavují. Obecně vzato patří ke každé představě forma A+x, a sice determinované názorné jádro

(A) a aspekt větší či menší slitosti a nedourčenosti (x) – je-li představa ve vlastním smyslu nedourčená, umožňuje následný výklad, čili soudově názornou konkretizaci toho či onoho svého rysu. Na škále slitosti tak máme na jedné straně zcela neurčité představy, na druhé představy jasné a zřetelné. Prostupování a krytí partikulárních představ v paměti vede k utváření jakýchsi obecných paměťových obrazů či představ majících opět strukturu určeného jádra, které však nyní nechává nedourčenou a slitou také konkretizaci předmětu, v nějž se představa může rozmanitě ozvláštnit. Takovýto útvar nazývá Brod s Weltschem „názorný pojem“.

Názorné pojmy opět splývají v názorné pojmy vyššího řádu, které mají menší sdílené jádro A a jsou v tomto smyslu abstraktnější. Tímto způsobem vznikají nevědecké, vágní pojmy, s nimiž každodenně operujeme. Naše běžné myšlení a souzení se odehrává v právě takovéto obrazové názornosti. Jestliže však autoři knihy trvají na tom, že i pojmy jsou původně předměty názoru rodící se spontánně v matečném louhu nazírané celkovosti, pak jim vzniká otázka, co je oním názorným jádrem např. u pojmu „strom“, který shrnuje velmi rozmanité útvary od bonsaje po sekvoje. Podle Broda a Weltsche je tímto jádrem vědomí „relací“ částí, které jsou u všech stromů stejné. Fundamenty těchto relací jsou opět slité. V dalším kroku tedy (opět s Brentanem a tvarovou psychologií) hájí proti racionalismu teorii „názorných“ relací a tvarových kvalit. Jistou důležitou část relací nemyslíme, nýbrž názorně „vnímáme“. Relace je více než prostý součet svých fundamentů, je názorným prvkem, který by se při redukci na své fundamenty (např. při redukci melodie na soubor tónů) vytratil.

Získané analýzy jsou v závěru knihy uplatněny na popis myšlení a tvorby čistých vědeckých pojmů. Myšlení se vyznačuje postupným zabstraktňováním názorných pojmů, v nichž se stále větší podíl jádra A přesouvá do aspektu pomíjené, nerozlišené části představy x. Toto zjednodušení názorných pojmů umožňuje nahradit namáhavé obrazné myšlení, které neustále svou pestrostí zaměstnává naši pozornost, rychlým a částečně zmechanizovaným pohybem abstraktnějších pojmů, při kterém se pozornost může zaměřit na hlavní obrazy – k čemuž dochází při vyprávění, či, při logickém vyličení, na vzájemné souvislosti a závěrečnou pointu teorie. Teprve, když běh myšlení narazí na překážku, vzniká motiv k názorné konkretizaci a zpřítomnění slité složky pojmu. Vědecké pojmy vznikají soudovou syntézou, v níž jsou v deduktivních či příčinných souvislostech spojena nejabstraktnější, dále neštěpitelná pojmová jádra A. I teorii evidence nutných soudů a soudů příčinnosti odvozují autoři ve shodě s Brentanem z názoru patřícího původně do logické oblasti – např. za vztahu premis a závěru soudu, který je následně projikován do oblasti stavů věcí.

Knihy obsahuje velké množství detailních analýz a diskusí dobové odborné literatury, v nichž se Brod s Weltschem snaží realizovat svůj záměr, a sice ukázat, že jak intuicionisté, tak racionalisté staví své systémy na příliš omezeném pojetí názoru. Život myšlení nemá původně k dispozici ani bezprostřední názor oproštěný od veškerého zpracování, ani abstraktní pojmy, nýbrž právě slitý celkový názor, v němž probíhá spontánní, emočně a prakticky orientovaná geneze názorných pojmů.

Brodův a Weltschův příspěvek k filosofii poznání byl vydán v době, která už se odvracela od psychologie a vydávala se jiným směrem - k fenomenologii a jazykově orientované filosofii - a nevyvolal pozornost, kterou by si zasluhoval. Nové vydání knihy je vybavené všemi dobovými recenzemi spisu a krátkým autorským shrnutím jejího obsahu, které vyšlo v Kant-Studien v roce 1913. Kniha neobsahuje asi nejvýznamnější filosofickou reakci, kterou vyprovokovala, a sice diskusi Brodovy a Welstchovy kritiky novokantovského pojetí pojmu od Ernsta Cassirera. Tu lze však snadno dohledat v třetím svazku jeho *Filosofie symbolických forem* (Ernst Cassirer: *Philosophie der symbolischen Formen. Dritter Teil*. Hamburg: Felix Meiner, 2010, s. 354-358).

Max Brod / Felix Weltsch: *Anschauung und Begriff. Grundzüge eines Systems der Begriffsbildung*. Claus Zittel (Ed.). Berlin: de Gruyter, 2017, 265 s.

www.ipsl.cz